

Mirko Mahnič

Delovne razmere v slovenskem gledališču na prelomu stoletja

Skoraj pol metra visoka, četrť metra široka in malo manj kot tri centimetre debela, 400 strani obsegajoča, v čvrste platnice vezana knjiga »Skušnje slov. drame« z nalašč za rabo našega gledališča natisnjenim, na vsaki strani ponavljajočim se obrazcem z razdelki: Igra, Dan razdelitve, Dan skušnje, Dan predstave, Režiser in Opomnja (vsaka stran zadošča za vpis petih dni vadbenega programa) me je že dolgo zanimala, saj ni bilo težko ugotoviti, da je mogoče dobiti iz nje podatke, ki morajo zanimati ne le gledališkega zgodovinarja, ampak tudi gledališkega ustvarjalca, organizatorja in ljubitelja. Knjiga nam bo namreč odgovorila na vrsto zanimivih vprašanj o takratnem pripravljanju gledaliških iger, saj so v nji na 196 porabljenih straneh vsaj nekateri zelo pomembni podatki o dramskih skušnjah in predstavah za sezone:

1894/95 (od 1. septembra do 26. februarja),

1895/96 (od 12. do 28. septembra),

1902/03 (od 1. septembra do 26. marca),

1903/04 (od 1. septembra do 15. marca),

1904/05 (od 1. septembra do 1. aprila),

1905/06 (od 4. septembra do 1. aprila) in

1906/07 (od 1. septembra do 15. marca).

V Slovenskem gledališkem muzeju je, žal, to edina tovrstna knjiga — edina do let po prvi vojni — in prav škoda je, da ni tudi podobne knjige o skušnjah za naše operne predstave, saj so jo v zgoraj omenjenih sezonah prav gotovo tudi vodili.

Knjigo so vodili režiserji (Freudenreich, Inemann, Anić, Verovšek, Dobrovolný, Lier, Dragutinović, Tišnov itd.), pripombe pa pripisovali vodilni ljudje gledališča (npr. tudi Govekar) in igralci, ki so vpisovali proteste in pojasnila ali pa prečrtovali svoje grehe, tako da je bil Freudenreich že koj na začetku knjige prisiljen opozoriti: »To je knjiga za režijo« (v septembru 1894). Knjiga se ni vodila vseskozi vestno, gotovo se je kdajpakdaj pozabilo kaj zapisati, katerega od osnovnih podatkov na primer (trajanje skušnje, kje je bila skušnja, kaj so na skušnji obdelovali), vendar je kljub temu možno ob nji izoblikovati zelo jasne sklepe. Pripomniti tudi velja, da so v knjigo — čeprav v Avstriji in čeprav tujerodni režiserji — pisali samo po slovensko.

Odprimo jo zdaj in si naberimo iz nje podatkov, ki jih doslej — vsaj v glavnem — še nismo poznali.

* * *

Dramska gledališka »sezija« oz. delo v gledališču se je začelo s 1. septembrom in je trajalo šest ali pa sedem mesecev — do začetka ali do srede marca ali celo do začetka aprila.

V sezoni 1894/95 npr. je bilo na voljo 179 dni (z nedeljami vred): delovnih dni je bilo 156, prostih torej 23, se reče — skoraj za cel mesec (v septembru 2, v oktobru 3, v novembru 1, v decembru kar 10, v januarju 4 in v februarju 3).

Nasprotno pa je bila npr. sezona 1904/5 zelo delavna: na voljo je bilo 213 dni (z nedeljami vred), za skušnje in predstave so jih izrabili kar 208, tako da je bilo v celi sezoni, tj. v sedmih mesecih, le 5 prostih dni — od 1. decembra do 27. marca ni bilo niti enega prostega dne, v decembru so bile skušnje tudi na božični dan in na Silvestrovo. Pripomniti je treba, da je bil delovni dan izkoriščen takole: a) ena, dve ali celo tri skušnje, b) ena ali dve skušnji in predstava, c) samo ena ali dve predstavi.

Zanimivo je, da so vloge za prve komade vsaj v sezoni 1894/95 razdelili že v juniju prejšnje sezone.

Koliko skušenj je bilo v omenjenih dveh sezonah?

Za prvo (1894/95) je težko ugotoviti, ker so v prvih mesecih v dnevno rubriko vpisovali samo naslov igre, nič pa števila vaj in še manj, kako dolgo je vaja trajala, a je skoraj gotovo, da so navadno imeli vsaj dve vaji: dopoldansko in večerno. — Za drugo sezono (1904/05) pa smo našli približno 330 skušenj (v 208 delovnih dneh).

* * *

Kako dolgo so takrat študirali dramsko delo? Koliko vaj so imeli oz. koliko časa so porabili zanj?

Za prve komade v prvi sezoni (1894/95) podatki o številu vaj niso dovolj zanesljivi. Približno ugotavljamo, da so za prvič uprizorjenega Moserjevega »Knjižničarja«, ki so se ga učili od 15. septembra do 6. oktobra 1894 (vloge so bile razdeljene že 26. 6. 1894), imeli 8 skušenj (z glavno vred), za Palmovo dramo »Naš prijatelj Njeklužev«, ki jo je štiri leta poprej postavil na oder že Borštnik, je režiser Anić potreboval kar 13. vaj. Za prvič in enkrat samkrat uprizorjeno Šubertovo igo v 5 dejanjih »Jan Výrava« pa je Inemann terjäl kar 17 vaj.

Podatki za naslednje sezone pa so že zelo zanesljivi.

Za prve (prvič uprizorjene) komade v sezoni 1902/03 so imeli režiserji kar precej vaj: Verovšek za »Gospoda Jakoba« (K. Morré) 14, Dobrovolný za »Madame Sans-Gêne« (Sardou-Moreau) 20, za »Pepelko« (Görner) pa 16, Lier za »Bankerot« (B. Bjornson) 14, za »Brez denarja« (Krenn-Lindau) pa 15 vaj. Za prvič uprizorjeno sliko iz življenja v 5 dejanjih »Zaza« (Berton-Simon) s 25 osebami, ki so jo zaigrali le dvakrat, je imel Lier 19 vaj (z glavno vred), od teh osem na odru, in je porabil zanje 36 ur, medtem ko je Dobrovolný naštudiral enodejanko »Jeftejeva hči« (F. Cavalotti) — prav tako prva izvedba! — v borih devetih urah in pol (7 vaj, dvakrat na odru). Oglejmo si še nekaj prvih izvedb iz sezone 1902/03:

»Quo vadis« (W. Barret), velika drama v štirih dejanjih, režiser Lier, 31 oseb in množica, študij od 5. do 23. decembra, 15 vaj (3 na odru), 40 ur.

»Anatolov dvojniki« (Hennequin-Duval), burka v 3 dejanjih, režiser Lier, 10 oseb, študij od 20. decembra do 9. januarja, 13 vaj (6 na odru), 28 ur.

»Morska deklica« (J. Štolba), veseloigra v 3 dejanjih, režiser Lier, 26 oseb, študij od 2. do 27. januarja, 17 vaj (6 na odru), dobrih 28 ur.

Svečan 1903

Igra	Dan razdelitve	Dan skušnje	Dan predstave	Režišer	Opomnja
18 La kume noči Podstara. <u>La kume noči. 1.</u>	glavna	9-12	odloz		g. Travnova je izstala g. Travnova in ves živski por razen g. Travnova
1. Miška	—	9-12	Gromana	Lir	izstala je g. Travnova 1903.
2. Inegulčina Inegulčina	odloz	3-4	Vesnik	g. Travnova	g. Travnova je izstala g. Travnova
3 Inegulčina cela igra s kratki	odloz	3-1/2	Vesnik	g. Travnova	g. Travnova je izstala
4 La kume noči Podstara	odloz	3-1/2	Vesnik	g. Travnova	g. Travnova je izstala g. Travnova

»Poskusni kandidat« (M. Dreyer), drama v 4 dejanjih, režiser Lier, 16 oseb, študij od 21. do 31. januarja, 12 vaj (7 na odru), 23 ur.

»Sen kresne noči« (Shakespeare), romantična bajka v 5 dejanjih, režiser Dobrovolný, 26 oseb in statisti, študij od 4. do 28. februarja, 11 vaj (5 na odru), dobrih 24 ur.

Za obnovitev »Divjega lovca« (premiera v marcu prejšnje sezone) so imeli 5 vaj.

V sezoni 1903/04 je Lier postavil Sudermannov »Dom« v 5 dneh s 7 vajami (5 na odru), ki so trajale 14 ur, Dragutinović pa dramatisacijo Tolstojevga »Vstajenja« v 24 dneh z 9 vajami (4 na odru), ki so trajale 20 ur, a je treba pripomniti, da nekaj vaj ni vpisanih. Zanimivi so podatki za dvojce slovenskih del: Lierovo prvo postavitev Govekarjevih »Legionarjev« so študirali s presledki od 30. septembra do 10. novembra (16 vaj, od teh 7 na odru, 30 ur), postavitev Cankarjevega »Kralja na Betajnovi« istega režiserja pa od 27. decembra do 9. januarja (10 vaj, od teh 6 na odru, dobrih 21 ur).

Oglejmo si nekaj podatkov za sezono 1904/05:

»Na dnu« (M. Gorki), prizori iz življenja v 4 dejanjih, režiser Tišnov, 17 oseb, bralna v septembru, nato od 10. do 25. oktobra, 15 vaj (8 na odru), 38 ur.

»Mladost« (M. Halbe), drama v 3 dejanjih, režiser Dobrovolný, 6 oseb, od 28. oktobra do 24. novembra, 11 vaj (3 na odru), 23 ur.

»Martin Krpan« (F. Govekar), rež. Dobrovolný, od 31. decembra do 6. januarja, 11 vaj (6 na odru), 25 ur.

»Hamlet« (Shakespeare), druga, tj. Dobrovolnýjeva režija (štiri leta po Inemanovi), od 1. decembra do 19. januarja, 12 vaj (4 na odru) v devetih dneh, dobrih 26 ur.

»Moč teme« (L. N. Tolstoj), drama v 5 dejanjih, režiser Dobrovolný, 22 oseb, od 25. februarja do 14. marca, 9 vaj (5 na odru), 23 ur.

»Testament« (I. Rozman), narodna igra s petjem v 4 dejanjih, režiser Dobrovolný, 35 oseb, od 17. do 26. marca, 6 vaj (2 na odru) v štirih dneh, 16 ur.

V sezoni 1905/06 so Wildejevo »Salomo« uprizorili po 9 vajah (18 ur), domače »Cigane« po 7 (16 ur) in domačo »Ljubislavo« po 10 vajah (22 ur). »Salomo« je režiral Dobrovolný, domači deli pa Lier in Dragutinović. Za po petih letih obnovljene »Rokovnjače« so imeli 5 vaj, za obnovo »Vstajenja« (po dveh letih), ko je prišla gostovat Mila Dimitrijevičeva, kar osem vaj, za obnovo »Mlinarja in njegove hčere« pa je bila dovolj ena vaja.

V sezoni 1906/07 skušenj ne vpisujejo več vsak dan sproti, ampak jih vnašajo — a ne sumarično, ampak vsako posebej — v en sam predalček šele na koncu študija. Omenimo podatke za tri uprizoritve: za enodejanko Z. Kvedrove »Egoizem« je imel režiser Verovšek 5 vaj (od teh 2 na odru) in je zanje porabil 5 ur; za Cankarjev »Blagor« je imel Taborský 8 skušenj (od teh 5 na odru) — 1 bralno, 3 aranžirne in 4 »skušnje« — in je zanje porabil dobrih 26 ur; in za »Beneškega trgovca« je imel isti režiser 9 vaj, za katere je porabil 22 ur.

Največ torej 20 (enkrat samkrat!) in najmanj 5 vaj (vendar za enodejanko). Se pravi — še kar nekaj in najbrž precej več, kot smo si to »na pamet« predstavljali, čeprav je takratni maksimum še zmeraj le slaba polovica današnje norme (približno 40 vaj). Toda brž ko vemo, da so bile takratne vaje zelo kratke (poprečje slabi dve uri; mnogokrat tudi samo po uro, celo po pol ure — za »Egoizem« Z. Kvedrove je bilo pet vaj po eno uro!) in da so vse vaje za posamezno igro trajale vsega skupaj poprečno po 20 ur (največ slabih 40 ur — »Hamleta« so pripravili v dobrih 26 urah), potem si lahko ustvarimo precej jasno podobo o kvaliteti takratnih uprizoritev.

Kako je bilo pravzaprav s skušnjami? Kje so bile, kako so jih imenovali, kako so bile organizirane, kako obiskovane, vódene, nadzorovane itd.? Nam tudi o tem lahko kaj pove naš rokovnik?

Ko premišljamo o tem, seveda ne gre pozabiti, da je delo teklo v hiši, kjer je delovala tudi slovenska opera in še nemško gledališče.

Vaje so bile največkrat v »dvorani« (gotovo katera večjih sob v Operi), manjkrat na odru (morda tretjina vaj), vendar glavne vaje zagotovo zmeraj na njem, potem včasih v dvorani ali areni Narodnega doma, v »kanceliji« (tako piše v knjigi) in — vsaj enkrat — celo v zasebnem stanovanju igralk Spurnove.

Prva vaja je bila zmeraj bralna (večkrat zapisano: »bralnja«), navadno ena, le včasih dve, če je bila igra dolga; sledile so ji aranžirne skušnje (vpisane kot »arrang.«, »aranž.«), najraje v dvorani, le zelo redkokdaj na odru; pri igrah s petjem so pisane tudi skušnje z oznako »vse z glasovirjem«, »vsi z orkestrom«. Tik pred glavno skušnjo so bile vaje za »ensemble scene« (s statisti) ali — kot je enkrat zapisano — »skušnja z ansambelnom«. Glavna ali tudi »generalna skušnja« je bila zmeraj na dan premiere — dopoldne in vsaj pri dramskih predstavah zmeraj ena sama. (Zanimiva je pripomba h glavni skušnji za »Pogumne Gorenjke« — zgodovinsko igro s petjem: »Glavna skušnja pričela se je ob pol 10. uri in trajala do pol 2. ure. Proza pričela se je ob pol 10, zbor in godba prišli so šele ob 11. uri.«) Glavna skušnja je bila, kakor najdemo zapisano v sez. 1894/95, zmeraj pred odborom Dramatičnega društva. Navadno se ni zavlekla, kaže, da na nji niso več ponavljali, trajala je dve do tri ure, le dvakrat je bila malo daljša: štiri ure in pol in celo pet ur. Najdemo izraz »skušnja s kostumi in maskami« (pred glavno vajo) ter (enkrat) izraz »dekoracijska«. Intendant je kdajpakdaj prišel tudi na navadno vajo: »G. intendant Plantan je tudi navzoč bil« (v decembru 1894 in v januarju 1895).

Tri »storilnosti« so bile igralcem tudi takrat zoprne. Tako Danilo 2. februarja 1894 zvečer ni prišel k skušnji »z opravičenjem, da trikrat na dan mu ni možno skušnje obiskati«.

Skušnje so se »vršile« — če niso bile »razpuščene«, »odpuščene«, »odpovedane«. Vzroki za razpustitev so bili različni: ali je igralec vlogo »nazaj poslal« (tako Anič septembra 1894); ali sufleze (suflerka, soufflesa) ni bilo: ni prišla ali pa je bila »potrebna za opero«; ali ni bilo knjige (besedila), ker je bila »pri cenzuri«; ali pa ni bilo dovolj igralcev — na božični dan 1894 je manjkalo kar 8 igralcev, v februarju 1895 je bila skušnja razpuščena, »ker jih je več kot polovica manjkalo«, v decembru 1903 pa zato, »ker ni bilo osebja«. Ni mogoče ugotoviti, kaj se skriva za zapiskom, da je bila skušnja razpuščena »radi g. Danilota« (10. novembra 1894).

Kako je bilo z izostajanjem, zamujanjem in boleznimi? V knjigi najdemo naslednje oznake: »zamudil«, »prepozno prišel«, »ni točno prišel«, »izostal«, »izostal brez dovoljenja«, »popolnoma izostal«, »manjkal«, »odšel s skušnje«. Mnogokrat tudi v pluralu. V sezoni 1894/95 npr. je bilo 165 vaj (kolikor je mogoče ugotoviti), od teh jih je bilo 9 razpuščenih, polnoštevilno obiskanih pa razmeroma malo, če pomislimo, da je Urbančič izostal 41-krat, Šturm 11-krat, Verovšek 8-krat, Danilo 5-krat.

V sezoni 1902/03 so za »Zazo« imeli 19 vaj, a so le sedemkrat vsi prišli nanje. Tudi zamud je bilo precej, manj bolezni. Kroničen bolnik je bil Boleška, mnogo sta bolehal in »bolehal« tudi Rückova in Kreisova. Posebna oblika izostajanja je bil odhod igralca s skušnje. Ali pa demonstracija kakor npr.: »Puhkova, Bergantova nista hoteli na oder, dasi sta bili pred gledališčem.« Zamujanju in izostajanju je seveda botroval tudi alkohol. 24. januarja 1904 Lier zapiše v knjigo: »Izostala je gđ. Rückova, go-

spodje Čonský, Iličič, Zavadil, Boleška, Dragutinović.« Sledi pripis: »Opravičeni.« Zatem pa še pripis prizadetih: »Ker smo lumpali z intendanco.« Kmalu nato (3. februarja) se Dragutinović maščuje Lieru, ko kot vodja skušnje zapiše: »Izostala je ga. Lierova, ker se jej ni ljubilo.« Lier pa je brž pripisal: »Ravno tako kakor drugim izostalim.« Bili pa so tudi intimnejši vzroki izostajanja: 1. marca 1904 je bila repriza Tolstojevega »Vstajenja«, naslednjega dne pa skušnja za Šimačkovno igro, ki jo je režiral Lier. Tole je zapisal v »opomnjo«: »Ker ni bilo gdč. Rückove in Čonskega, ki sta bila menda preveč razvneta od Maslove in Nehljudova, moral je skušnjo razpustiti.« Februarja 1903 si je Govekar v »opomnji« privoščil kroničnega zamujevalca Hašlerja. »!!Čudo!! G. Hašler že pred 9. uro v gledališču.« Nekdo, verjetno Hašler, je pripisal: »Zelo slab dovtip.« Ob to kresanje je neki tretji zapisal s svinčnikom: »Izvrstno!« Konec januarja 1905 je Verovšek osvobodil skušnje Boleško, »ker je moral študirati za ... (nečitljivo) in mraz mu je bilo.« Nekdo z zelo slabo pisavo je pripisal: »In ‚fajn‘ se je naučil!« Dve igralki sta na skušnji zamudili nastop. Ena od njiju — Izlakarjeva — »se je opravičevala s tem, da je morala v cerkev« (21. septembra 1902).

Besedilo so morali igralci obvladati — to zvemo iz drobne pripombe — na zadnji vaji pred glavno vajo. Zato je razumljivo, da so bile vaje, ki se jih ni udeležila tudi šepetalka, zmeraj razpuščene. Načelo, da šepetalka »vleče« igralca, je po sili razmer in razvad veljalo v največji meri.

V navadi so bile tudi popremierske vaje — na njih so popravljali napake, ki jih je očitala kritika (največ slabo obvladovanje besedila!). Tudi so znova vadili, če je bil med eno in drugo predstavo prevelik presledek (za igro »Jan Vyrava« kar dve vaji po štirinajst dnevnem presledku).

V knjigo so vpisovali tudi *predstave* in seveda tudi tu ne manjka pripomb.

Vestno so vpisovali vsa gostovanja hrvaških igralcev (Fijan, Dimitrijevičeva, Šramova v letih 1905 in 1906) in prav tako jubilejne in benefične nastope. Predvsem pa najrazličnejše nerednosti. Danilova je npr. zamudila nastop in »režiser (Anić) prosi, da se za to kaznuje in da se ji vrhu tega tudi ukor za to da« (12. 2. 1895). Puhkova ni prišla k predstavi, Osterc je odšel z nje — oba je treba »primerno kaznovati« (1. in 2. novembra 1902). »Gdč. Traven je zamudila nastop vsled malomarnosti« (18. novembra 1902), »Gdč. Izlakarjeva« pa je »odšla od predstave« — »predlagam kazen« (26. decembra 1902). »Gosp. Hašler je« — njegovo »bolezen« smo že omenili — »zamudil nastop in nastopil brez rekvizit« (27. januarja 1903), medtem ko Osterc sploh »ni nastopil« (17. februarja 1903). 24. februarja Govekar zapiše: »Molek, Škof in Kreisova pri predstavi nič znali.« Pri Finžgarjevem »Divjem lovcu« se je »moški zbor za zadnji nastop slekel« (3. januarja 1904). Itd.

In na koncu: obravnavani rokovnik je zanesljiva kontrola »Repertoarja slovenskih gledališč« (Ljubljana 1967). Podatki se ujemajo, pripomniti je le, da je režiser komedije »Medalja«, ki jo je napisal L. Thoma, F. Lier, česar »Repertoar« ne pove (glej pod št. 587); burko »Anatolov dvojnik« (Hennequin-Duval) je najprej režiral Verovšek (5 vaj), zatem Lier (8 vaj); Ibsenove »Stebre družbe« so nameravali uprizoriti že jeseni 1906 — Taborský je imel že 6 skušenj — a so jih odložili in jih je uprizoril šele Nučič v decembru 1910.

Conditions de travail dans le théâtre slovène au tournant du siècle

Cet article présente des données concernant les modalités de travail au théâtre Drama de Ljubljana entre les années 1894 et 1907, trouvées dans un registre de contrôle spécial (le seul de la sorte pour la période depuis la première guerre mondiale) tenu par les metteurs en scène de l'époque. Ces éléments sont: l'heure, le lieu, le nombre et la durée des répétitions pour chaque pièce, le nombre de répétitions de lecture, de mise en scène, les retards, les absences et les différentes manies des acteurs. Tout ceci accompagné des remarques faites par les metteurs en scène, les acteurs et la direction du théâtre complète l'image que nous avons du théâtre slovène de cette époque.